
EUSKAL-ABIZENEN ETIMOLOGIAK

DIRALA-TA

(Etimologizari buruz bi adiskideen arteko borroka)

Olazar'tar Mattin, "ZER" deritzan gure aldizkari onen Zuzendaria, euskal-abizenetaz idazten asi zaigu, eta abizen oien etimologia edo zer-esan-naia agertzen.

Ni, ordea, etimologia oiei dagokienez, "a dos" nago Martiñ'ekin, ots, bera bere iritziarekin eta ni nerearekin; eta, naiz "a uno" etorriko ez gerala jakin, nere aburuak azaltzen astea erabaki dut, orrela "etimologien guda" bati asiera emanez¹.

Mattin eta ni adiskide aundiak gera, eta ez bildurrik izan, au odol-isurketarik gabeko gudua izango da eta.

"Etimologia", berez elenerazko itza da, ("étymos", egiazkoa, eta "logos" itza). Etimologiak itz bakoitzaren "nondikoa", eta, ondorioz, itz bakoitzaren egiazko esan-naia adierazi nai izaten digu. Ez da jatorriz euskeraren itza. Baiñan, izkuntza guztietara zabaldu dagoan teknik-itza dalarik, nik beti bera erabilliko dut. Euskerak ere, beste izkuntza guztiek bezala mundu osoarenak diran teknik-itz oiek ontzat artu bearrak bait ditu, mundutik kanpora gelditu nai ez ba'du.

Jo dezagun bá aurrera.

Incipit bellum etymologiarum:

- **ARRIETA**: ¿"Arte asko dagon lekua"? Ez zekiat bá, Mattin. "Arte" gaztelerazko "encina" duk, bai, baiña "ardi" itzaren "d" ori, "ardi" itza beste itz batekin alkar-terakoan "t" biurtzen duk-eta ("artille", "artabide", "artola", "arteste"...). Oridalata, ARRETA "ardi-leku" ere izan daitekeala esango nitek nik, gaztelerazko "redil" edo "aprisco", euskerazko "artaleku", "artegi", eta ez dakit zenbat izen geiago...

Or gauza bat zegok argi. ETA, beti-beti-beti, atzizki ugaritasun-adierazlea dala, eta, oraingoz dakigunez, bera bakarra dala beti, —beti, beti—, ugaritasuna adierazten duan atzizkia.

Ortaz, arte bat edo pago bat bakarra dagoan tokiari "arreta" edo "pagoeta" esaterik ez zegok. Toki bati "arreta" edo "pagoeta" esateko, naitanaiez an arte bat —edo pago bat— baiño geiago egon bear dik.

Ori zergaitik? "Ugarikeran", ots "pluralean", "ETA" euskal-deklinabideko "ablatibo" edo "non-kerako" atzizkia dalako; "bakar-eran" (singularrean) "N" dan bezala. Txori ori non dago? Arte-a-N (en la encina). Basurdea: ¿non ibiltzen da? Mendi-ETAn (en los montes). Berdin izango da erabillia ugarikerazko deklinabidearen beste mailletan era: ¿Nora dijoa basurde ori? Mendi-ETA-ra (a los montes). ¿Nondik dator? Mendi-ETA-tik (de los montes). ¿Nongoa da? Mendi-ETA-koa (de los montes).

"Polideportivo", Arantzazuz-geroko Euskaltzaindi onen jarraipeneko itzultzaileek "polikiroldegia" itzuli dute. Badira ori asarre artu dutenak, "poli" ori alperrik dagoala ta "kiroldegia" bakarrik naikoa ornen zalako. Oker dabiliz: Kirol bat bakarreko tokia ere, adibidez gure "frontoi" bat, kiroldegia bait da. Ori orrela izanik, ez asarretu diran auek, ez itzulpen baldar ura egin zuten aiek, arrazoirik ez dute. Aztu egin zaie, euskeraz "polideportivo" esateko, itz egoki bakarra, auxe besterik ez dala: KIROLETA. Ondo itz polita!

- **ARTOLA**: Zailtasun latzeko etimologia duan itza. "¿Arte asko dagoan tokia"? Bai, Mattin; baiña ik bada-kik "ola" beste gauza asko ere badala: "zura" adibidez, eta, orregaitik, "Olaetxea" k zurezko etxea esan nai dik. Baiñan "eraikiñ zabala" edo gaztelerazko "construcción amplia" ere esan nai duala egia duk. Ortik "fabrikei", guztiei, eta bereiziki gure fabrikarik garrantzitsuenak izandako, burnimena burni biurtzen zuten "ferreriei" OLA esatea.

Era berean, badakik baitare mendietan ardiak biltzen ziran borda, korta, eta txabola aundiei ere OLA esaten zitzaie. Orra bá zergaitik, gure aldizkari ontako ARTOLA au "ardi-borda-aundi" bat izan zala esatera ausartzen nauken. A!, laburpenetarako gure izkuntzaren gauria oroitzuz, "Artola" ori, arri-ugari-tokia ere izan ziteke (arriola > arrola > artola), naiz aalketa edo posibilitate au, itzaren erdiko "t" orren erruz, nabariki zail-lagoa gertatu.

¹ "Ados", erbestetik ekarritako zakarkeri mardul bat da: Arantzazu-osteko Euskaltzaindiak ontzat artu duan barbaru-keri edo atzeritarkeri itxusia: Frantzerazko "adossé" itzetik sortua.

Nik, nere Euskal-Kristautasunaren Edestiari-buruzko liburuetan, gaztelerazko "lápida"ri "arri-ola" esan oi zioat: Moises'i Jainkoak Sinaimendi'n emandako bi ol aiei esan izan oi zaien bezala: "Tablas de Piedra: "arri-olak".

Ta..., bai al dakik, Mattin, Arantzazu-osteko Euskal-tzaindi kupidagarri onen "el batuaz", OLA, OHOLA dala. naiz Euskalerrian, olan, sekulan "ojola" iñon iñork esan ez.

- ARRAZOLA. Itz ori, berez, ARRATZOLA da. Baiñan LARRATZOLA ere izan daiteke. Ezaguna bait da gure itzek beren lenen-izki edo letra galtzeko duten erreztasuna (errekalde, rekalde: larraga, arraga, larraitz, arraitz...). OLA zer dan esan dugu. "Larratz", berez, "lar-ugariko-tokia" da, gaztelerazko "Espinal", erri askoren izena. Ez dakit ordea oraingoan guri etimologi orrek halio digun, ez bait dakit zenbat aldakuntza izan dituan "Arrazola" k urteak-zear. Eta ori jakin bearra duk itz baten etimologia igartzeko, arritzekoa bait da zenbat aldaketa eman izen dituzten gure euskal-izenak mendeak-zear, askotan, lumalari erdaldunek itz oiek oker entzun eta okerrago idatzi dituztelako, baiñan geien-geienetan, agospide edo pronuntziaketa errezagoko baten billa "nekerik txikienaren legea" ren eragiñez.

- ARETXAGA, "robleal"? ARRIAGA ta ARRIETA "pedregal"? Bai, Mattin. Bat natorkitk irekin, naiz nik "aga" ta "egi" atzizkien arteko ezberdintasuna zertan egon daitekean jakin ez. Baiña naitanaiez egon bear dik ezberdintasunen bat.

Arrieta, beintzat, ezpairik gabe duk "pedregal".

- **ARRIEN:** Orrelako zerbait esango nitek ARRIEN abizenari buruz ere. "EN" atzizkiak, nere ustez, geienetan "nontasuna" agertzen duan atzizkia bait duk. Arrien, ortaz, "arritza" duk, ots, "arri askoren arteko etxea", gure abizenak, geienak beintzat, aurretik etxe-izen izanak bait dituk.

Ba'dugu, nere uste apalez, etimologi ortara iristeko beste bide bat ere: Arre-n eta bere antzeko Lasuen (Latsu-e-n) Arri-e-n, Arru-e-n eta orrelako beste itzetan "e" ori "a" atzizki diagu nere iritzi apalez. Ots, itza nominatibu edo izen-keran ipintzen duan atzizkia; euskaldunik geienen agoetan "e" biurtzen dana. Orra nola, ortik ere, itz oien etimologi, Latsu-a-n, (toki urtsuan, "entre regatos"), Arru-a-n ("en la hondonada") eta gure ARRI-E-N, Arri-a-n (en la piedra) izango lirake.

- ARRIOLA. Bedi ardientzat, bedi burnigintzarako, "irriz egindako ola" izan daitekeala esan ondorean, geienetan "arritza" esan nai dualako ortan ere batera natorkitk, Mattin.

Araba'n badiagu izen ortako erriska bat Asparren izeneko udalan, naiz geografiz Asparren ortatik urrutitxo, Barrundi izeneko aranean egon. Erdiaroz auzitan ibilli zizkiaguken erri ortako etxejoaunak, alboko Barria lekaimetxean bizi ziran lekaimetxeekin. Epaiketa egiterakoan, iñoren aldeko izan ez zedin, Mendien beste aldetik ekarri ziaten epaillea. Bizkaitik ainzuzen. Nor? eta Bizkai'ko Jauna bera!

Onek, ordea, gaztelera-zale izaki-ta, gaztelerrara biurtu zian erriaren izena: "La Pedrera", ots, gaurko esakeraz, "El Pedregal".

Orrela agertzen duk beti gure Arriola, Jaun ark izenpetu zuan larrukian.

Eta orrela joan dituk gure izenak beren euskal-itxura galtzen.

Egunotako batean ikusi-berria diat, Araba'ko Aldundiak argitaratutako turist-orri batean gure LAMINORIA (¿"río de ninfas"?) izen polita "La Minoría" bihurturik. Erru gutxiagorekin izan uan bat baiño geiago gure guda zikiñ artan afusillatua.

Bizkai'ko Jaun arek zer sententzi eman zuan? Salomon'ek bi emagalduta aiek aurkeztu zioten umearekin egin nai izan zuana egin zuan Barrundi'ko ibaitxoarekin: Bi zatitan ebaki: Zati bat arriolatarrantzat, bestea Barria'ko lekaimetxeentzat².

- ARRILLAGA, nere ustez, ez duk ARRIBILLAGA-REN laburpena, Mattin. "Arbilja" izango bait ueke euskal-fonetikaren araura, Arribilla-ga'ren laburpen egokia.

Baiñan Arribillaga'ren laburpena ba'litz ere, bere etimologia ez ueke "arri-borbillak dauden tokia" izango, ori etimologi errezegia bait duk.

"BILLA", eta latiñezko dokumentu zarretan "VILLA" edo "VILA", euskal-izena da. Gure toponimian atzizki bezala ere aski ugari agertzen dana. Sorabilla da, Gipuzkoa'ko Andoain'en ondoko erri bat. Eta nere abizenetako bat. Sunbilla Nafarroa'ko erri bat, eta Garabilla, bertako abizen bat.

Ortaz, ordea, bere garaiean mintzatuko gera, bi atzizki ezberdiñak bait dira "BILLA" eta "ILLA".

² "Martiniñ'ek bere idazlan auetan Kerexeta'tar Jaime'ri jarraitzen dio. Jaime'k nere lagun maite aundia izandako Lopez Mendizabal'dar Isaka'ri jarraitu zion bezala, baiñan Euskeraren alde eta JEL Alderdiaren alde ainbeste lan egindako Ixaka nere adiskidea, ez zan etimologiei-buruzko arazoetan oso maixu ziurra. Noizbeinka, Kerexeta'k, Mitxelena'ri ere jarraitzen dio, baiñan Koldo Mitxelena Caro Baroja'ren atzetik ibilli zalako, geiegizko latinzale agertzen zaigu maizegi. Caro Baroja'k euskeraz ez zekian, eta Mitxelena bera ere euskaldun berria izan zan.

Gaurkoz, naikoa bedi, ARRILLAGA, "arrikoxkor ugariko tokia", (lugar de mucha gravilla) dala esatea. "ILLA", (neskatilla, mutilla, txingilla, leiatilla...) atzizki txikitasun adierazlea bait da, gaztelerazko maestrilla, perilla, mantilla, gravilla, muchachilla... bezala).

Gure atzizkia ¿gaztelerazko ortatik etorria ote da? Baleike. Kontuz, ordea! Latiñezko atzizkia ez bait da.

"Illa", edo "ila", latinez, izenari emakera emateko erabiltzen zan (Petronius – Petronila; Domitillus – Domitilla; Quintius – Quintilla; Fabius – Fabilla eta Fabiola). Baiñan txikitasunaren adigarri bezala, ez. Ortarako, beste atzizki au erabilli oi zuten; "culus-culaculum": Monti-culus, menditxoa; Dumus-cula, etxetxoa, templum-culum, jauretsetxoa, ots, elizatxoa.

- Berdin ARRINDA ri dagokionez: Ez zait iduritzen bá abizen orren etimologia "arritarteko sasi ugari dagoan tokia" izan daitekeanik. Ez bait dut uste itz orren erdiko "IN" ori Euskalerraren iñongo zokoan "sasia" danik. Ez da beintzat gure iztegietan zentzu orrekin agertzen.

"IN", "IÑA", "INA", Benaparroa 'n eta Goinaparroa'ren sortaldean, guk "iia" esaten diogun landarea da; gaztelerazko "junco". Ortaz, Arrinda'ren esannaia ¿"arri-ta-ii-arteko etxea" ote da? Non sapit! Ez zait atsegiña!

Itzaren asierako "Arrin" ori, ¿ez ote da "Arrigain"? Eta Arrinda Arrigainda'ren laburpena? Orrela ba'litz, Arrinda ren etimologia "la casa que está sobre la piedra" izango litzake. Orrela dan jakiteko, ordea, orainarteko mendeetan Arrinda ori nola idatzi dan jakin bear! "DA", beintzat, atzizki toki-adierazlea dugula esaten bait da.

Bat gaituk, Mattin, "da" atzizki toki-adierazlea dala-ko ortan. Baiñan beste ainbeste euskal-atzizki toki-adierazleen artean "DA" orrek zer bereiztasun izan dezakean ez zekiat. Zerbait izango dikela, bai. Izkuntza zarrek ezaguna bait ziaten gure erdiaroko filosofilarien esakizun ura: "no sunt multiplicanda entia sine necessitate: alegia, "bearrezkoa ez danik ez dala sortu bear".

Badu "Arrinda" k, itxuraz beintzat, askoz etimologi errezagoa: AR-INDA. Benaparroa'n eta Goinaparroa'ren ipar-sortaldean INDA, zidorra da, gazteleraz "senda".

Ortaz, ARRINDA, "zidor arritsu", espainieraz "sendero pedregoso" izango litzake.

Alare badut nere kezka. "Inda" sortalde-sortaldeko euskeraren itza bait da..., eta, nere Mattin maiteak, Kerexeta'ri artuta, Arrinda sarkaldeko euskeraren lurretan sortutako abizena dala bait diosku: "Arrinda: Etxano 'n sortua ei da baiña leku askotan agiri da".

Kerexeta'k abizen bati toki bat erasten dionean "Arrinda. En Etxano"—, ez du esan nai abizen ori toki

artan sortua danik. Au da esan nai duana: abizen ori, aurreneko aldiz, toki artan azaltzen dala, dokumentuetan; bereiziki "hidalguía" edo aitorensemetza agertzeko idazten ziran dokumentuetan.

Egia da Inda euskal itza dala; eta arras ugari agertzen dala toponimo (toki-izen) eta andronimo edo giza-izenetan. Baiñan toki eta giza-izen oiek geien-geienak gure sortaldekoak dira.

Ortik nere kezka, ¿Andik etorri ote zan Etxano'ra abizen ori? Zail-xamarra gertatzen zait. Abizen orren edestia jakin bear, bere ibillerak jakiteko.

Beste onoko auxe datorkit bat batean burura: Gaurko ARRINDA ori ¿ez ote zan antziña LARRAIN-DA izan? Ori egia izatekotan. "Arrinda", len, gazteleraz, "(la casa de) junto a la era" izanen zan.

Abezinak —eta tokiizenak— jasan dituzten aldaketak jakiteko bear-bearrezkoa dugula dokumentuen azterketa!

- ARRUE. Esan dugu "arrue" "arrua" dala, "a" atzizkia Euskalerraren zatirik aundienean "e" biurtzen dalako, baiñan bere etimologia ez da mendi-muñoa, mendarteko zokoa baizik, "desfiladero pedregoso".

Buruz dakidan "Bizia lo" izeneko Lizardi'ren "olerki" bikain batean ere agertzen da. Olerkariak, "ostoz gutxitutako sasia utsik dagoan kabi urratua" oroitzu gero, "euriak indartuta, zokotik, oiur dagian errekatxoa" aipatzen digu. Entzun berari:

Osto-bakandu sasia

kabi bat, ust, urratua...

Arru-beetik errekat ots,

euriteak bulartua...

- **ARRUPE.** "Arrube" aipatu digu lizardi k: "Arru beetik errekat ots". Bá, esan dezagun "BE" eta "BA" atzizki bat bera dirala. Naparroa'n Aralar'peko Araiz Aranean, Gipuzkoa'ko mugatik 9 kilometrorra dagoan ARRIBE nere ama Benitte'ren jaiterriari ARRIBE edo ARRIBA esan zaio urteak eta urteak-zear.

"PE", berriz, fonetikaren eragiñez aldatutako "BE" berbera da. "PE" sortaldeko euskeraz, "BE" sarkaldeaz. Sollube, sarkaldean Sollupe izango litzake.

Alatagutziz "BE" ori, antziña sarkaldean ere erabillia izan zala esango nuke. Adibidez, Arribe'ko umek, bere erriaren izenak zer esan nai duan ez dakite, eta, ori jakin deazaten, Arribe Arribe dala esaten zaie.

"BE" ¿zarragoa ote da "PE" baiño?